

Т. Смагіна,
кандидатка педагогічних наук,
завідувачка кафедри методики викладання навчальних предметів,
комунальний заклад «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради,
e-mail: smagina1967@gmail.com

Актуальність інтеграції складової прав людини в освітній процес закладу освіти

Анотація. Публікація розглядає важливість вивчення прав людини у контексті подій сучасного світу. Автор аналізує історію розвитку прав людини, визначає ключові складові, вивчення яких вплине на формування громадянської свідомості учнів та їхню відповідальність. Стаття аргументовано вказує на те, що інтеграція вивчення складової прав людини в освітній процес сприятиме формуванню особистості, підготовленої до викликів сьогодення. Автор закликає заклади освіти та педагогічних працівників інтегрувати складову прав людини в освітній процес як необхідний елемент формування відповідального покоління громадян.

Ключові слова: інтеграція, права людини, рамкові права, освітній процес, заклад освіти.

Історія виникнення прав людини є складною та багатогранною. Цей феномен складався поступово і пов'язаний з розвитком суспільства, філософськими ідеями та соціальними змінами, які формувалися впродовж століть, й містить різноманітні культурні, філософські, релігійні та політичні виміри.

Уже в історії давніх цивілізацій, таких як римська, грецька, індійська та китайська, можна знайти перші спроби формалізації прав та обов'язків людини в законодавстві. Ці закони часто були обмежені в питаннях соціальної класифікації, однак вони стали підґрунтям для подальшого розвитку прав людини.

Філософи Середньовіччя та Просвітництва, такі як Томас Аквінський, Джон Локк, Вольтер, Монтеск'є та інші, сприяли розвитку ідей про невід'ємні права особи. Також вони розвинули поняття природних прав, які людина має від народження [1].

Американська та Французька революції XVIII століття сприяли виникненню сучасної ідеології прав людини. У той же час Декларація незалежності США 1776 року закріпила ідею «натуральних прав», таких як право на життя, свободу і щастя, а французька Декларація прав людини і громадянина 1789 року заклала основу для захисту прав людини та обмеження влади держави [2; 3].

У відповідь на необхідність створення міжнародних норм і правил захисту поранених, військовополонених та цивільного населення в умовах війни у XIX на початку XX століття в Женеві, Швейцарія, були прийняті Женевські конвенції [4].

Після Другої світової війни та жахливих злочинів нацизму й Голокосту міжнародне співтовариство відчуло потребу у створенні міжнародних стандартів прав людини. Тому 10 грудня 1948 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Всесвітню декларацію прав людини, яка стала фундаментальним документом у галузі прав людини та включає загальні принципи й стандарти, яких повинні дотримуватися держави-члени ООН [5].

Також у цей час були переглянуті, оновлені та доповнені додатковими протоколами вищезазначені конвенції. Так, четверта Женевська конвенція 1949 року розширила захист поранених й військовополонених та включила заходи для захисту цивільного населення в умовах збройних конфліктів.

Основна мета цих документів – забезпечити захист осіб, які не беруть або брали участь у воєнних діях, зокрема цивільних осіб, поранених, хворих, полонених та інших учасників конфлікту [4].

Женевські конвенції та додаткові протоколи стали міжнародними правовими інструментами для захисту прав людини в часи війни та збройних конфліктів. Тому порушення норм цих положень може розглядатися як воєнний злочин, а винні особи можуть бути притягнуті до відповідальності міжнародними трибуналами чи національними судами.

У 1965 році був прийнятий документ, який ставив за мету ліквідацію всіх форм расової дискримінації та сприяння рівності всіх перед законом – Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [5].

А у 1966 році були прийняті Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [6] і Міжнародний пакт про економічні, соціальні, культурні права [7]. Ці два пакти логічно доповнили Всесвітню декларацію прав людини й конкретизували громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні права та встановили зобов'язання держави щодо їхнього забезпечення.

Пізніше, у 1984 році – Конвенція проти катувань та інших жорстоких дій [8] забороняла катування та інші форми жорстокого, нелюдського поводження з особами, які перебувають під юрисдикцією держави-учасниці.

Конвенція про права дитини 1989 року [9] закріпила права дітей на життя, всебічний розвиток, захист і участь у справах, що їх стосуються. Вона визнала дітей як окрему категорію осіб з правом власності.

Конвенція про права осіб з інвалідністю 2006 року [10] забезпечила захист цієї категорії людей, визнала їхню рівність перед законом та право на повноцінну участь у житті суспільства.

Практично ці документи та конвенції встановили норми, за якими держави повинні діяти для забезпечення і захисту прав людини у своїх юрисдикціях.

Також були створені Міжнародний кримінальний суд та Європейський суд з прав людини, які розглядають порушення прав людини і виносять рішення щодо відшкодування та справедливості.

З часом норми, закріплені вищезазначеними документи, лягли в основу конституцій та законодавств багатьох країн світу.

Питання розвитку, дотримання, реалізації, захисту прав та свобод людини і громадянина досить ґрунтовно досліджувалися та досліджуються науковцями в юриспруденції України, зокрема: М. Кравченком, В. Копейчиковим, В. Погорілком, П. Рабіновичем, Ю. Тодикою та ін.

Після 2014 року науковці-правники України активізували дослідження окремих аспектів доктрини позитивних зобов'язань держави в умовах збройних конфліктів. Маємо напрацювання М. В. Буроменського, В. Г. Буткевича, М. М. Гнатовського, Л. Г. Гусейнова, В. Н. Денисова, Н. В. Дрьоміної-Волок, В. І. Євінтова, С. В. Шевчука та ін. Також питання перебуває у центрі уваги таких дослідників з проблематики міжнародного гуманітарного права в умовах збройних конфліктів, як: В. М. Стратонова, Ю. І. Усманова, В. В. Чалапко, О. Ю. Паніфілова та ін.

Отже, щодо наукового підґрунтя теорії прав людини в Україні питань немає. Однак, незважаючи на значні досягнення де-юре, де-факто порушення прав людини залишається ключовою проблемою сучасного світу. Особливо сьогодні, коли збройні конфлікти стають не лише загрозою, а претворюються на реальність, як-то російсько-українська війна 2022 року.

Метою цієї статті є визначення об'єму складової прав людини та способів їх інтеграції в освітній процес закладів освіти.

Якщо розглядати права людини як базові, невід'ємні і універсальні права, які має кожна людина від народження, то вони повинні гарантувати гідність, свободу і рівність усім людям, незалежно від їхньої раси, статі, релігії, національності, соціального статусу чи інших характеристик [11].

З одного боку, визначена аксіома не потребує підтвердження, а з іншого – коли Україна майже два роки в умовах повномасштабної російсько-української війни, практика доводить, що питання захисту прав людини виходить на перше місце з декількох причин:

- цивільне населення, в тому числі діти, жінки й чоловіки, залишаються незахищеними перед загрозами для їхнього життя та безпеки, а вбивства, поранення та фізичне насильство можуть стати частиною нашого повсякденного життя;

- під час збройних конфліктів можуть виникнути військові злочини, такі як вбивство цивільних осіб, розширення сексуального насильства як засобу військового тиску та контролю, депортація та примусове переселення, насильство над дітьми тощо. І хоча військові, повстанці, терористи та будь-які інші сторони конфлікту зобов'язані дотримуватися принципів Міжнародного гуманітарного права і забезпечувати безпеку цивільного населення, досвід України показує, що серед масових порушень прав людини, найнезахищенишим виявилось саме право на життя;

- конфлікти можуть обмежити право на освіту, так як школи можуть бути зруйновані або стати місцем військових дій, що ставить під загрозу освітні можливості дітей;

- може бути обмежений доступ до медичної допомоги, що загрожує життю та здоров'ю людей, а медичні заклади можуть стати мішенями військових операцій;

- збройні конфлікти можуть призвести до блокади гуманітарної допомоги та обмеження доступу до медичних послуг, їжі та води, а саме захист прав людини включає забезпечення необхідного доступу до такої допомоги постраждалим від конфлікту;

- збройні конфлікти можуть вимагати евакуації мешканців зі зруйнованих чи небезпечних територій, тому люди стають внутрішніми переселенцями або змушені стати біженцями, шукаючи притулок в інших регіонах або країнах.

У зв'язку з цим можемо визначити рамкові права людини, які є важливими для захисту гідності, безпеки та добробуту, особливо у військових умовах:

- право на життя;
- право на особисту недоторканність;
- заборона катувань та жорстокого поводження;
- право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;

- право на гуманне поводження;
- право на медичну допомогу;
- право на освіту;
- право на гуманітарну допомогу;
- право на недискримінацію.

Ці права можна назвати рамковими, оскільки вони допомагають забезпечити захист основних потреб, честі, гідності та безпеки цивільного населення під час збройного конфлікту.

Що стосується закладів освіти, то питання прав людини включені до освітнього процесу через навчальні предмети, наприклад, «Основи правознавства» (9 клас), «Громадянська освіта» (10 клас), курси за вибором: «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» (10–11 клас) та ін. Ці питання вивчаються переважно у старшій школі, мають тематичний характер, в той час як сьогодні потрібно формувати системні знання, уявлення та відповідні вміння, навички з прав людини, які мають стати у нагоді в конкретних життєвих ситуаціях.

Вважаємо що інтеграція складових прав людини в освітній процес закладу освіти може вплинути на загальний стан ситуації.

На нашу думку, доречно зробити акцент на таких складових:

- знання та розуміння універсальності та недоторканності прав людини в контексті збройного конфлікту;

- усвідомлення основних принципів прав людини;

- аналіз ситуацій, де порушення прав людини призводить до негативних наслідків;

- знання та розуміння обов'язковості дотримання країнами та урядами прав людини навіть в умовах збройного конфлікту та воєнного часу;

- розгляд можливих алгоритмів захисту та правил поведінки цивільного населення у складних ситуаціях;
- обговорення ролі свободи та забезпечення доступу до інформації під час конфлікту;
- знання, розуміння та застосування положень Женевських конвенцій, Додаткових протоколів та інших норм гуманітарного права для забезпечення захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту;
- розгляд практичних ситуацій, коли порушення гуманітарного права може призвести до міжнародної відповідальності;
- знання та розуміння важливості безперешкодного доступу до гуманітарної допомоги постраждалим внаслідок конфлікту;
- розгляд ролі гуманітарних організацій та механізмів забезпечення надання допомоги в умовах кризи.

Інтеграція визначеного нами переліку знань, цінностей, способів діяльності з прав людини в освітній процес, особливо під час збройного конфлікту, може забезпечити учнів знаннями та інструментами для розуміння та дотримання прав людини.

Зупинимося на можливих способах інтеграції складових прав людини в освітній процес:

- впровадження наскрізних факультативних курсів з прав людини, що дозволить забезпечити систему знань, глибоке розуміння їх принципів та цінностей;
- інтеграція визначених аспектів у зміст навчальних предметів незалежно від галузі;
- проведення тематичних тижнів в закладах освіти, які можуть містити тематичні квести, вікторини, семінари, круглі столи тощо;
- розгляд кейсів, пов'язаних із ситуаціями у збройних конфліктах, для аналізу та обговорення порушення прав людини та можливих способів їх вирішення;
- запрошення експертів, які спеціалізуються на правах людини та конфліктах, для лекцій, обговорень й відповідей на запитання учнів;
- спрямування учнів у проведенні досліджень та написанні проєктів, спрямованих на порушення прав людини у збройних конфліктах і можливості їх вирішення;
- організація тренінгів, що розвивають навички співпраці, перемовин та конструктивного вирішення питань у контексті дотримання прав людини;
- долучення до гуманітарних ініціатив та волонтерських справ, які спрямовані на покращення умов людей, що постраждали від збройних конфліктів.

Отже, можна впевнено стверджувати, що інтеграція складової прав людини в освітній процес підсилить формування громадянської свідомості учнів та вплине на розвиток відповідальних і свідомих громадян, що будуть готові критично мислити, аналізувати, оцінювати ситуацію, в якій порушуються права людини.

Підготовка до Глобального Громадянства. Знання про права людини розширює горизонти учнів і готує їх до глобального громадянства, вказуючи на важливість глобальних цінностей та спільних стандартів для всього світу.

Список використаних джерел та літератури

1. Петрушенко В. Л. Основи філософських знань: курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. освіти I–II рівнів акредитації. Київ : Каравела, 2002. 296 с.
2. Декларація незалежності США. History Maps. Learn History Visually with Maps and Timelines. URL: <https://history-maps.com/uk/story/American-Revolutionary-War/event/United-States-Declaration-of-Independence> (дата звернення: 17.11.2023).
3. Декларація прав людини і громадянина 1789. *Конституанта*. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1789.html> (дата звернення: 17.11.2023).
4. Женевські конвенції. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Женевські_конвенції (дата звернення: 17.11.2023).
5. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення: 17.11.2023).
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 17.11.2023).
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 17.11.2023).
8. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 17.11.2023).
9. Конвенція про права дитини. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 17.11.2023).
10. Конвенція про права осіб з інвалідністю. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 17.11.2023).
11. Права людини. *Велика Українська Енциклопедія (ВУЕ)*. URL: https://vue.gov.ua/Права_людини (дата звернення: 17.11.2023).